

ЕКОЛОГІЧНА ЕТИКА І «НЕЕТИЧНА» ЕКОЛОГІЯ

Розглянуто погляди вчених на зміст дослідницьких напрямків в галузі етики: напрямків, які отримали назви прикладної та оптимальної етики, етики екологічної, біоетики, практичної біоетики, глибинної та поверхневої екології. Оцінюється альтернативність генної інженерії до традиційних напрямків етики.

Характерною особливістю сучасності є глобалізація. Глобалізація економіки, політики, кризових явищ. Оцінюючи нинішній стан довкілля та стійкі тенденції розвитку науки і техніки, екологи все частіше вживають термін *глобальна екологічна криза*. Панотець Ігор Бойко з Українського Католицького Університету так характеризує цю кризу: «Фатальне втручання людини в біосферу нашої планети, яка є надзвичайно близькою до екологічної смерті, майже як людський організм, коли в ньому поширюється ракове захворювання, спричиняє виникнення нової науки біоетики – моста між науковими фактами, науковим прогресом та етичними цінностями» [1].

Термін «біоетика» вперше запропоновано В. Р. Поттером у 1971 р. [2] Друга складова терміна – етика – має зрозумілий сенс – вчення про цінності, ідеали характеру, мораль, цілі і вчинки людини. Але, крім того, під етикою розуміються і моральні стандарти. Перша складова терміна віддзеркалює те, що етичні цінності не може бути розглянуто поза біосферою, її об'єктами і процесами.

А тепер цитуємо ключову тезу автора: «Сьогодні етика людини не може вивчатися без реалістичного розуміння екології в самому широкому розумінні». І, нарешті, завданням біоетики за В. Р. Поттером має бути розвиток реалістичного розуміння пізнання з метою розробки рекомендацій у сфері суспільної політики.

Ми знайшли і стисле визначення цього терміна, яке дав йому М. М. Кисельов [3]: біоетика має визначати, що є моральним або аморальним стосовно живого, взагалі життя.

Щодо необхідності кардинальної зміни парадигми нашого мислення ще рішучіше висловилися Дж. Гаррісон зі співавторами: «Існування світу не може пов'язуватися і з терпінням природи виносити наші образи, і з її спроможністю безкінечно підтримувати життя наших нащадків. Наука не може замінити щедрість природи, коли остання знесилена і її пограбовано» [4].

Концепція біоетики виявилась достатньо зручною декорацією для демонстрування влас-

них поглядів на етичні проблеми. Наприклад, що спільного у біоетики з екологією? Н. В. Коваленко у статті з дивною назвою [5] вважає, що «екологічні проблеми вже не можна вирішувати старими засобами – це потребує всеохопного комплексного розв'язання на основі нової етики. Біоетика, як етика життя, об'єднує біологічні знання і загальнолюдські цінності». І взагалі – «біоетика як втілення ідей Альберта Швейцера і Олдо Леопольда відображає світ більш широкий, ніж медицина і екологія». Він цитує В. Р. Поттера: «Зрозуміло, що біоетика повинна будуватися на міждисциплінарній та мультидисциплінарній основі. Я пропоную дві галузі, інтереси яких, здавалося б, різні, але які потребують одна одної: медична та екологічна етика».

Ми зустріли і в інших роботах перефразування тез, висунутих ще В. Р. Поттером. Краше вже цитувати основоположника біоетики в оригіналі [2]: «Біоетиці слід рухатися в напрямку досягнення балансу між суспільною політикою у відношенні задоволення культурних апетитів і фізіологічними потребами людини». Опускаючись на грішну землю, автор стає ще більш відвертим: «Сьогоднішній світ стверджується за допомогою військової політики і надмірного пріоритету виробництва матеріальних благ. Жодна із цих соціальних ініціатив не породила жодної ідеї для пояснення головних фактів біології».

В. Є. Борейко вважає, що «екологія лише виявляє те, що є, а екологічна етика вже вказує, як то повинно бути» [6]. Подібні суперечливі вислови можна зустріти і на інтернет-сайтах. Наприклад, Енциклопедія «Кругосвет» доводить, що «передумовою формування біоетики є ідеологія екологічного руху, який виникає як відповідь на загрозу фізичному (природному) благополуччю людини».

А. М. Воїн [7] ділить біоетику на теоретичну і практичну. Коло проблем останньої становлять екологія і трансгенетика. Дійсно, сьогодні практично щоденно, пише автор, зникають окремі види, що виникли еволюційним шляхом, і штучно виникають генетично модифіковані.

Існує, за І. Бойком [1], три моделі біоетики. Модель ліберальна, коли будь-які обмеження відсутні. Утилітарна модель, коли дозволено те, що корисно і вигідно для більшості людей, і персоналістична модель, де людська особа вважається цілісністю надприродною і недоторканою.

Розглядаючи «сміслові та природні ракурси» біоетики, О. Є. Перова, з одного боку, відзначає, що остання відображає вроджену схильність людини розглядати певний характер дій як справедливий на противагу іншим напрямкам - несправедливим. З іншого боку, та ж біоетика вимагає включити до етичного відношення також ставлення людини до природи як до живої істоти [8].

Поняття «екологічної біоетики» ми зустрічаємо у назві статті Н. В. Коваленка [5]. Її автор розглядає як теоретичну основу екологічної етики, а останню, як нову етику, пропонує вважати засобом для комплексного вирішення екологічних проблем, на яких старі засоби не спрацьовують.

Останнім часом широке розповсюдження завдяки сучасним інтересам медичної галузі отримало трактування біоетики як виключно медичної етики. П. В. Коновалова, яка погоджується прийняти цю тезу, пропонує розглядати таку біоетику як складову *прикладної етики*, включаючи в неї ще й етику екологічну, яка визнає права тварин і природи взагалі. Крім того до прикладної етики увійдуть політична етика, юридична етика тощо [9]. Красномовним є визначення прикладної етики як «дзеркала переляку людства у кінці XX сторіччя, у т. ч. переляку перед наукою і технікою».

У 1985 р. світ побачила книга Б. Дівілла і Дж. Сешенса «Глибинна екологія». Автори, розвиваючи ідеї А. Несса [10], стверджують рівноцінність і необхідність процвітання всіх форм життя на Землі, внутрішню цінність природи, біосферну рівність усіх живих істот. За В. Р. Поттером, глибинна екологія є синонімом біотичної екології [11], вона доповнює глобальну біоетику, що обмежується медичними проблемами.

За Фрительфом Капра [12], глибинна екологія відрізняється від екології поверхневої тим, що вона не є антропоцентричною, але розглядає світ не як зібрання ізольованих об'єктів, а як «систему феноменів, що є фундаментальні, взаємопов'язані і взаємозалежні. Людина - лише павутинка у павутинні життя».

Перехід до глибинної екології для Ф. Капра пов'язаний із переходом від мислення самостверджуючого, раціонального до мислення інтегрованого, інтуїтивного. Фактично відбувається зсув парадигми: від ієрархії до мережі.

Ми лише торкнулися гносеології загальних етичних проблем, але зрозуміло, що їх важливість не зменшується з часом, і наш огляд при бажанні міг зрости до сотень сторінок.

Але в цьому разі нас не радує така «вічна молодість» етики, коли рожеві надії на швидкі і суттєві успіхи щодо фундаментальних проблем передаються від покоління до покоління як естафетна паличка. Ми розуміємо, що песимістична модель не може бути ефективною навіть для теоретичних досліджень у цій галузі, але вона штовхає до зміни парадигми і пошуку нових систем (програм) розвитку. Здоровий (чи нездоровий) песимізм зрідка вибухає у працях дослідників, і об'єктивність не дозволяє тим нехтувати.

Ще у XVIII сторіччі Бернард де Мендєвіль висловив тезу, що рушійною силою розвитку суспільства є його вади. Людина прагне добра, але до пороку має потяг, який можна порівняти із сексуальним (підсвідомим) почуттям [13]. За висловом Жана Бадієра з Паризького університету, добро і зло іноді знаходять рівновагу, але частіше сильнішим виявляється зло, що породжує страждання. Заклучний абзац статті Віталія Фігельського [13] вважаємо за потрібне навести дослівно: «З точки зору моралі ми вважаємо, що чим більше у світі добра, тим менше зла. Але це хибна думка. Насправді, чим більше добра, тим більше і зла. Більше того, якби практично знищити зло, то шезне і добро. А знищення Зла (хвороб, нещастя, страждань і смерті) - якраз ті завдання, які ставить перед собою людство. Насправді, знищуючи зло, ми знищуємо ту енергію, за рахунок якої розвиваємося. Мені здається, що там, де немає ні добра, ні зла, там пекло».

У попередній статті В. Замостьян із одним з авторів цієї роботи висловилися приблизно у тому ж ключі, хіба що менш категорично: «Є в людини якась потреба в жорстокості... теперішня етика сприяє самознищенню людства» [14, с. 43, 45].

Спробуємо пошукати нові нестандартні підходи до комплексу проблем, де перехрещуються етика, екологія, медицина тощо. Існує особливість психіки людини, яка підсвідомо примушує нас відособлювати себе, тобто людину і людство взагалі, від усього іншого світу і, відповідно будувати, системи наукового мислення в різних галузях.

Прикладів тут безліч. Візьмемо хоча б ті напрями, які ми тут розбираємо. Екологією більше вважає намагання захистити людину від результатів своєї життєдіяльності. Етика розглядається як правила поведінки індивідуумів у суспільстві. Медицина - як захист здоров'я людської популяції тощо.

Ф. Капра [11], визначаючи характер мислення й ознаки цінностей суспільства, від яких треба позбавлятися, був правий. Переоцінка самоствердження, раціоналізму, експансії і конкуренції притаманна людству, яке вважає себе вищим за всіх інших, що становлять глобальну екосистему, поза законами розвитку життя на Землі. Дивна річ: ми горді, ми пишаємося тим, що ми люди, а не тварини. Але чи не є

це самообман, пихатість черепахи, яка вважає, що вже нічого спільного з ящіркою не має.

Ми вже писали, що поведінка тварин у лісі мало чим відрізняється від поведінки людей у колективі, де «точиться боротьба, конкуренція, яка потроху переходить у жорстокість» [14, 43].

Для зоологів спадковість поведінки тварин є безсумнівною. Більше того, генетичне закріплення агресивності є обов'язковою умовою виживання популяцій. І це стосується не тільки кількісного показника, а й показників якісних.

Чи можна припустити, що гени, які обумовлюють такі «тваринні» інстинкти, зникли при трансформації мавпи на людину?

Якщо агресивність є спадковою і загальною, то як тварини її обмежують для стабільного існування у зграї? Це всім відомі механізми «виховання» у зграї із суттєвим внеском примусу. Той, хто не згоден із ієрархічною системою зграї, просто з неї викидається. На певні об'єкти щодо застосування насилля накладається ранжироване обмеження, табу... Цього сусіда можна вкусити, а того - зась. У цього «колеги» можна поцупити їжу, а тому - мусиш віддати і свою.

Така система «виховання» повністю збереглася й у первісної людини. Хіба що при одомашненні тварин з'явилась необхідність привчати людину любити їх і оберігати до моменту, коли настає пора забити їх на м'ясо.

В. Р. Поттер [2] цей процес виховання називає «адаптацією» генетичної спадковості. За його класифікацією, адаптація буває фізіологічною (до стресів всіх рівнів), еволюційною, тобто шляхом закріплення фізіологічно корисних мутацій, і навіть адаптацією культурною. Із еволюційною адаптацією не все так просто. Звільнення організму від генів, які відповідають за агресивність і подібні характеристики, вірогідно, неможливе. Жан Бадріяр [цит. за 13] вважає, що, «знищуючи зло ми знищуємо ту енергію, за рахунок якої розвиваємося». Подібну думку висловлює і Альберт Швейцер, коли пише: «природа... являє собою дивно творчу і водночас безглуздо руйнівну силу» [15].

Залишаються «фізіологічне і культурне» навчання, які є необхідною школою, зокрема для приборкання генетично отриманих тваринних інстинктів. Без цієї насильницької примусової операції не могли обійтися вже первісні люди. Будь-яке насилля спричиняє зворотну реакцію, тому в усі віки використовувалися різні методи «пом'якшення упругості», що її на людину, як на коня, надівають. Згадаймо: традиції сімейні, родові, національні, табу, всі види вірувань і релігій, зомбування тощо. За християнським віруванням, сатана - неодмінний наш супутник, «бог цього світу» [16], «дух, що діє у непокірних» [17]. А про неправедних Апостол Павло каже, що «вони мов нерозумні тварини, що з природи на те й

родяться, щоб її ловити і нищити» [18]. Власне, і заповіді Господа є не чим іншим, як вимогою до всіх віруючих навчитися угамовувати свої агресивні інстинкти, тримати їх на прив'язі. Та й практика сповіді є формою внутрішньо-зовнішнього контролю над дотриманням системи обмеження дії тих агресивних інстинктів.

Не складно пригадати безліч різних прикладів такої адаптації. Всі типи громад і суспільств ієрархічні [11], а ієрархія і є однією з головних систем вибіркового обмеження дозволеної активності використання агресивних інстинктів. До речі, саме відсутність таких обмежень і називають «свободою»! З ієрархії випливає і чітка стратифікація суспільства, коли для цілих верств його закріплюються жорсткі рамки обмежень свободи застосування агресивних інстинктів.

Ми підійшли до моменту, коли маємо зазначити, що ієрархія має вершину, а стратифіковане суспільство має страту керівників. Це коло тих осіб, які визначають стратегію адаптації і її спрямування. З цього випливають два наслідки:

- вони мають можливість не обмежувати свої агресивні інстинкти (і вважають, що їх суспільна роль дає на це право);
- вони визначають масштабні й глобальні напрямки дозволеності використання агресивних інстинктів громадою, спільнотою, народом тощо.

Якщо адаптація є процесом корегування дії генетичних програм, то вона є примусовою. Тобто людство з самого початку свого існування застосовує процедури примусової самоадаптації. Ми використали термін «самоадаптація», розуміючи контакт «учителя» і «учня», права і обов'язки яких суттєво різняться. Як у будь-якої двополюсної системи, залежно від «різниці потенціалів» така взаємодія може легко перетворюватися на насильство. Власне, провести роздільну межу між примусом і насильством досить складно, тож і адаптацію ми маємо право називати примусово-насильницькою.

Ми залишаємо читачу самому визначати наслідки спрямованої «адаптації» спільноти, якій дозволено використання інстинктів агресивних дій з метою забезпечення умов для природного процесу зростання численності спільноти.

Оглядаючись на історію, неважко побачити, що всі намагання організації «етичної» системи адаптації людини виявились безрезультатними по кінцевих наслідках.

Час згадати, що людина, на відміну від своїх попередників, сама стала розумною чи одержала той розум від Бога. Щодо останньої тези, то варто пам'ятати, що Бог створив Адама і Єву, але розуму їм не дав. Більше того, він заборонив їм того розуму набратись під загрозою смерті. Інакше кажучи, якщо вони зрозуміють, що таке добро і зло, то муситимуть померти!

Той розум виявився могутнім засобом прогресу, але водночас перетворився на могутню зброю знищення (або самознищення). Пам'ятаймо тезу про єдність добра і зла! Бо розум, як сокира: рубає строми для будівництва житла і рубає голову сусіда, який тому будівництву поспів (чи може посміти) заважати.

Якщо раніше наслідками такої «адаптації» ставало винищення «лише» деяких народів, то останнім часом ми реально прогнозуємо рух технологічного прогресу до катастрофи глобального масштабу. Розуміння такого майбутнього стимулює до пошуку шляхів уникнення «чорної діри» у майбутньому. Але всі пропозиції, що досі виникали, включаючи програму «сталого розвитку» залишаються в межах політики існуючих способів «адаптації». Але ж якщо раніше адаптаційні механізми виявились недієздатними, то що чекати від тої «адаптації» далі?..

У цих обставинах турбує той факт, що нині єдиним шляхом вирішення проблеми глобальних криз демографічного, екологічного планів тощо, які не пов'язані з традиційним адаптаційним світоглядом, постає лише генна інженерія [8]. Тобто реальні перспективи генетичного зомбування. Ми бачимо достатньо причин для підтримки активних досліджень і експериментів у цьому напрямку. Традиційно метою дослідницьких проектів будуть достатньо виважені гуманні та актуальні завдання. Але напрямок практичного використання розроблених методів і відпрацьованих методик буде визначатися функціонерами вже в інших кабінетах.

Одним з рушійних стимулів генної інженерії стане демографічна криза. Чим менша кількість

1. *Бойко І.* Біоетика. - Львів: Укр. Катол. Унів., 2007. - 114 с.
2. *Поттер В. Р.* Биоэтика: мост в будущее. - К.: 2002. - 216 с.
3. *Кисельов М. М.* Біологічна етика в системі практичної філософії // Практична філософія. - 2000. - № 1.
4. *Harrison G. A., Wpiner J. S., Tanner J. M., Barricot N. A.* Human Biology: An Introduction to Human Evolution, Variation and Growth. - N. Y. and London Oxford Univ. Press, 1964.
5. *Коваленко Н. В.* Екологічна біоетика як світоглядна теоретична основа екологічної етики // Мультиверсум. Філософський альманах. - К.: Центр духовної культури, 2005. - № 47.
6. *Борейко В. Є.* Эссе о дикой природе. Серия: Охрана дикой природы. - Вып. 16. - К.: Киевский эколого-культурный центр, 2000. - 148 с.
7. *Воин А. М.* Биоэтика или оптимальная этика? - 2007. Доступ: <http://www.edu-zone.net/show/70585.html>
8. *Перова О. Є.* Біоетика: сміливі і предметні ракурси // Вісник філософії. Політологія. - К.: 2002. - № 38-41. - С. 45-50.

«дозволенних» народжень, тим вище вимоги до «якості» народжених. А прагматичний підхід до тієї «якості» вимагатиме конструювання чітко стратифікованого суспільства, де спеціалізація функцій і професій призведе до підготовки певних каст із чітко визначеними фізичними, розумовими, психологічними та іншими критеріями.

На жаль, ті, хто визначатиме напрямок такої генної революції, залишаться, як і зараз, жити за правилами, що вони самі для себе визначать.

Ми не будемо зараз аналізувати, яким може стати майбутнє суспільство після можливої генної революції. Зауважимо лише, що за відомим правилом те, що в одному місці прибуває, в іншому місці зникає, а тому на зменшення кількості проблем, у т. ч. глобальних, не слід сподіватися.

Якось не виходить у нас оптимістичного висновку. У передчутті майбутніх катастроф людство стоїть перед вибором - яку ж з систем примусу і насилля застосувати, щоб угамувати голод від перенаселення, зменшити дискомфорт від змін клімату та підвищення рівня океанів, вичерпання ресурсів як наслідку технічного прогресу тощо? Тим більше, якщо згадати, що всі попередні спроби «навчити» суспільство ми не можемо вважати вдалими. Що очікувати від «чорної діри» генно-інженерного варіанта майбутнього?

На жаль, досить імовірно, що і генно-інженерний шлях не стане реальним без специфічних механізмів примусово-насильницького зомбування населення. А з іншого боку, «зомбованому» легше живеться, він менше нервує у повсякденному житті!

9. *Коновалова П. В.* Прикладная этика (по материалам западной литературы). Вып. 1. Биоэтика и экоэтика. Доступ: <http://ru.philosophy.kiev.ua/iphras/library/konv.html/>
10. *Sessions J.* Arne Naess and the union of theory and practice. - Trumpeter, 1992. -Vol. 9.2. Доступ: <http://trumpeter.athoba-scan.ca/content/v9.2/sessions.html>
11. *Potter V. R.* Global bioethics: building on the Leopold Legacy. - Michigan, 1988.
12. *Капра Ф.* Паутина жизни. - К.: София, 2002. - 336 с.
13. *Фіглевський В.* Біоетика. Зміна в біоетиці біблійної парадигми страждання. Доступ: <http://newright.il.if.ua/figlev.html/>
14. *Замостян В. П., Дупленко Ю. К.* Біоетика та її складові // Наука та наукознавство. - 2007. - № 1. - С. 40-45.
15. *Швейцер А.* Культура и этика. - М.: Прогресс, 1973.
16. *Біблія.* 2 Кор. 4: 4.
17. *Біблія.* Ефес. 2: 2.
18. *Біблія.* 2 Петра. 2: 12.

S. Isaev, Yu. Duplenko

ECOLOGICAL ETHICS AND «NON-ETHIC» ECOLOGY

Dealt with have been the scientists's views about contents of research trends in the field of ethics, specifically those of them which have acquired the names, such as applied and optimal ethics, ecologic ethics, bioethics, practical bioethics, deep and surface ecology. Additionally, the genetic engineering alternative to traditional trends of ethic is evaluated.